

I. Pederin (priređio i s njemačkog preveo)
NJEMAČKI PUTOPISI PO DALMACIJI
Logos, Split, 1989.

S nestrpljenjem i radoznalošću uvijek očekujem nova izdanja nakladnog poduzeća Logos iz Splita. I ovog puta moja očekivanja Logos nije iznevjerio.

Na ovitku knjige koju želim prikazati, Njemački putopisi po Dalmaciji, nema otisnutog imena autora. Tamo je, osim naslova i izdavača, jasno vidljiva samo karta Dalmacije od Zadra do Mljetskog kanala (Canal di Meleda). Kao znak da se radi upravo o putopisnom djelu pažljivije će oko primijetiti da slovo A u pridjevu njemački nije slučajno "dobilo noge" i tako naglasilo moment kretanja, putova-nja, ujedno grafički osvježivši naslovnu stranicu. No, čitalac će ime autora IVANA PEDERINA naći tek na drugoj stranici u knjizi ispod napomene "priređio i s njemačkog preveo". Sasvim je jasno da ova knjiga ima velik broj autora, upravo autora-putopisaca čije je tekstove preveo i pri-redio Ivan Pederin iz Historijskog arhiva u Zadru.

Ja sam međutim, sasvim svjesno nazvala Ivana Pederina autorom knjige jer smatram da su njegovi tekstovi, doneseni kao uvodni članci-studije prije svakog putopisa, daleko premašili priređivačku i prevodilačku djelatnost. Poznajući i inače Pederinov rad, najviše iz zadarskih izdanja - Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadarska revija itd. (u kojima ponegdje direktno dotiče našu struku pišući npr. o B. Hacquetu kao folkloristu i etnologu) ovi članci koji nas uvode u svaki putopis pojedinačno prije bi se mogli nazvati vrsnim znanstvenim studijama što bi, svakako, po mom mišljenju, trebalo utjecati na to da se istakne kao autor knjige.

Čini mi se da su Njemački putopisi po Dalmaciji stigli u pravi trenutak (Split, 1989) jer su se pojavili u javnosti u isto vrijeme kad i Hadžiselimovićeve Engleski putnici po Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka. Time smo, uz poznatu Šamićevu knjigu o francuskim putnicima u Bosni na pragu 19. stoljeća, proširili poznavanje o stranim putopiscima i to, ovom knjigom, upravo o onima koji pišu o Dalmaciji gdje je i inače nedostajalo sabranih putopisa. Ne postoji, međutim, studija ili zbirka putopisnih ili misionarskih izvještaja talijanskog jezičnog izraza - pisaca s Apeninskog poluotoka i, što je još važnije, izvještaja dalmatinskih autora-domorodaca koji pišu talijanski. Tu, naravno, ne mislim na opće poznatu Fortisovu knjigu *Viaggio in Dalmazia*, kod nas prevedenu, koju nije mogao zaobići nijedan ozbiljniji putopisac 19. stoljeća.

U stogodišnji vremenski okvir njemačkih putopisa ušlo je četrnaest putopisaca koji su putovali Dalmacijom, mnogi od njih i njezinim zaleđem i Istrom. Red je da ih ovdje sve nabrojimo: Balthasar Hacquet, H. F. Rodlich, Ernst Friedrich Germar, Josef Marx von Liechtenstern, Car Franjo I, Franz Petter, Heinrich Stieglitz, J. G. Kohl, Ida von Düringsfeld, Heinrich Noe, Schiff, Alexander von Warsberg, Georg Baumberger, Hermann Bahr.

Živopisnosti knjige svakako pridonosi sama priroda putopisne literature koja nam kod nekih autora daje gotovo avanturistički osjećaj putovanja Dalmacijom. Jedan je drugi element koji još snažnije pridonosi dinamici. To su izvještaji s putovanja zaista šarolikog društva: od ljubitelja prirode i planinara H. Noea (koji se, shodno tome, zanima samo

gudurama i pustarama unutrašnjosti Dalmacije potpuno zanemarujući gradove i njihove spomenike), znanstvenika prirodoslovca Germara, liječnika Hacqueta, tajnika guvernera Dalmacije, preko baruna von Warsberga, baruna geografa von Liechtensterna, barunice von Düringsfeld do cara Franje I. Svi oni različito vide i doživljavaju Dalmaciju, već prema tome što ih u njoj zanima, kako su i s kojom nakanom došli u Dalmaciju, a naročito u kojem povijesnom trenutku. Zato nam u predgovoru knjige, a i kasnije, Pederin daje kulturno-političke okvire potrebne za razumijevanje putopisa nastalih od samog početka 19. stoljeća pa sve do početka prvog svjetskog rata, kako kaže, "razdoblje napoleonskih ratova, Metternichovo doba, doba revolucije, apsolutizma, doba poslije bitke pod Visom 1866. godine kad se Austrija suprotstavlja talijanskom prodiranju u Dalmaciju, doba pleta industrije, politike i turizma i, napokon, doba krize dualizma i politike velikoaustrijskog kruga" (str. 6). Time se Pederin ograničio na putopisnu literaturu njemačkog jezičnog izraza u okviru kojih stotinjak godina proširivši na kraju knjige raspon u priloženoj kronološkoj bibliografiji njemačkih putopisa po Dalmaciji. Tu ćemo naći navedene tekstove od anonimnog autora iz 1687. godine sve do modernih vodiča po Dalmaciji tiskanih šezdesetih godina našeg stoljeća.

Nije ovdje moguće navesti sve dojmove koje ostavlja ova knjiga. Izdvojit ću još samo neke za koje se ne bi moglo reći da ih navodim po hijerarhijskoj ljestvici značenja i važnosti, nego više onako kako su se javljali tokom čitanja knjige.

Dalmacija se najčešće citira kao "poluzaboravljena zemlja", "zemlja na divljem Balkanu", "zemlja na kraju svijeta", ovo posljednje u svjedočenjima Pettera, kojega su rođaci u Beču sažaljevali nad takvim službovanjem-progonstvom u zemlji vrućine, kuge i hajduka. Dalmacija se, međutim, doživljava i idealizirano kao zemlja u kojoj umjetnost oslobađa od mučnih suprotnosti svakidašnjice i ljudske prirode (Petter) ili, slično tome, Ida von Duringsfeld koja u Dalmaciji traži prošlost, običaje, selo kao oazu spasa iz njemačke industrijske svakodnevice. Nije, međutim, samo opći doživljaj Dalmacije u putopisima ono što plijeni pažnju čitaoca. Naprotiv, najviše ćemo zapaziti upravo detalje, sitne stvari s kojima se putnici susreću na putu. Kohl, npr., opisuje proizvodnju maraskina u Zadru do takvih detalja da njegov opis dobivamo gotovo kao recept za tajnu pripreme tog dragocjenog pića, a isto tako opisuje i vlašku kuću sa dosta korisnih podataka. Petter opisuje igranje tenisa u Splitu reketima napravljenim od drvenih obruča presvučenih sušenim svinjskim mjehurima. Stieglitz u detalje daje opis ženskog šešira zavodljivih Pelješčanki, a Ida von Duringsfeld detaljno opisuje svoj susret s poznatim pokretačem *Zore dalmatinske*, Antom Kuzmanićem, a također i s Petrom Nižetićem u Hektorovićevo Tvrdlju te susret s lijepim Vlajima i ružnim Vlajinama. Noe u Arbanasima (Zadar) opisuje kolo prljavih djevojaka uz zavijanje nerazumljivih riječi, tumačeći prljavštinu žena zabranom korištenja sapuna koji je dozvoljen samo djevojkama kao sredstvo za uljepšavanje. Ovakvih detalja, "cveba", puni su putopisi i čitalac dobiva želju da prije nekog svog današnjeg putovanja pročita nešto o mjestu koje namjerava posjetiti. I Baumberger opisuje Zadar s ulicama punim seljaka u nošnjama s otoka i obale gdje se čuje hrvatski i talijanski i osjeća "talijanska živost i slavenski mir" (285). Ovaj klasičan dalmatinski dualizam ističe i Kohl doživljavajući ono "roman-sko - more kao povijest, a slavensko - kopno, kao prirodu", Vlaje kao ahistorijske barbare, Slavene

bez povijesti. Slikovit primjer tog dualizma daje nam Kohl u gotovo scenskom prikazu susreta talijanskog pisara i Vlaja u benkovačkoj pisarnici. U njoj se Vlaji "vladaju disciplinirano" s "prirodnim strahom od čovjeka s perom u ruci" jer "pucati i probadati to svi oni dobro znaju, ali pisati ne znaju i pisanje se njima pričinja gotovo kao čarolija" (209). I F. Petter oštro dijeli dalmatinsko pučanstvo na one koji govore talijanski, koji su uljuđeni, nazivajući ih jednostavno Talijanima i na neuljuđene Vlaje, težake koji govore "ilirski".

Pitanje Solina, zbog svoje aktualnosti danas, privući će nam pažnju u svjedočenjima dvaju autora - Germara (1817) i Bahra (1909), između kojih je vremenski raspon od gotovo jednog stoljeća. Germar staru Salonu spominje kao nekoć sjajni grad, a u njegovo doba kao bijedno selo. Iz Bahrove detaljne ilustracije svog susreta s arheologom Bulićem saznajemo o lamentacijama nad financijskim teškoćama arheologije, kao da čujemo glas današnjih, još sumornijih aktualnih jadikovki. I kako danas protumačiti Bulićeva nadanja u otkrivanje čudesa Salone i dolazak stranaca? Što bi tek u današnje vrijeme, jedno stoljeće kasnije, rekao Bulić videći što (ni)je od Solina ostalo danas?

Uspoređujući tri, već spomenute knjige o putopisima, Šamićevu, Hadžiselimovićevu i Pederinovu, mislim da neću pogriješiti ako na prvom mjestu istaknem upravo ovu o kojoj je ovdje riječ. To činim zbog toga što ćemo jedino u njoj naći pojedini putopis analiziran i uklopljen u kulturno-političke prilike, književne mode, stilove, što je za razumijevanje tih djela neophodno. Pederin i sam ukazuje na to da su često namjere putopisaca važnije od samih podataka sadržanih u putopisima. Kao ilustraciju navest ću dva primjera. Barun J. M. von Liechtenstern, npr., geograf i profesor statistike na bečkom sveučilištu, nakon pada Napoleona 1818. kreće na put po Iliriji, Dalmaciji i Albaniji pokrenut zanimanjem Dvora i cara Franje I za te krajeve i, konkretno, za njihova šumska bogatstva. U skladu s time i car Franjo I u svom dnevniku ne osvrće se na folklor, dubrovačku književnost ili na ljepote prirode, zanimajući se samo vojnim pitanjima.

Željela bih još usput napomenuti da mi je, slušajući predavanje Poljaka Czaslawa Robotyckog o putovanju njegova sunarodnjaka Jana Magiera 1903. g. u Hrvatskoj i Dalmaciji, palo na pamet da bi bilo zanimljivo na temelju putopisa autora različite nacionalne pripadnosti napraviti komparativnu analizu doživljaja slavens-tva u Dalmaciji. Sigurno je da se tu Jadransko more ne bi doživljavalo samo kao "slavenski ocean", kao što to čini spomenuti poljski putopisac. Također bi kod toga bilo zanimljivo vidjeti koliko važnost u prikazu nekog kraja imaju za stranca unaprijed stvorene predrasude, stereotip, mitska slika o njemu.

I konačno, da li i ovdje stoji ona Andrićeva rečenica da "putovati znači mijenjati brzo mjesta, navike i ljude s kojima se družiš, znači jače se naginjati nad ponor vremena?" Ostaje na svakome da to sam prosudi.

Jelka Vince-Pallua